

DOI: <https://doi.org/10.61491/yk.16.2024.9402>

**იაკობ გოგებაშვილი გურიის შესახებ
(მისივე წიგნის – „ბუნების კარის“ მიხედვით)**

**Iakob Gogebashvili on Guria
(Based on his book „The Door of Nature“)**

მაგდა ჭიჭაბერიძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Magda Chikaberidze

Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

შეუფასებელია ქართველი პედაგოგის, საზოგადო მოღვაწისა და მწერლის, იაკობ გოგებაშვილის (1840-1912) ღვაწლი ქართველი ერის წინაშე. მან უდიდესი წვლილი შეიტანა მრავალი თაობის განათლებისა და განვითარების საქმეში. იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოები დიდხანს გამოიყენებოდა ქართულ სასკოლო განათლებაში. ერთ-ერთი მათგანია „ბუნების კარი“ (1868).

იაკობ გოგებაშვილს მნიშვნელოვნად მიაჩნდა საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიის შესწავლა. „ბუნების კარში“ საქართველოს მხარეები სათითაოდ არის აღწერილი (საზღვრები, რელიეფი, წყლები, მნიშვნელოვანი ქალაქები და სოფლები, ეკლესია-მონასტრები, სასწავლო დაწესებულებები, მცხოვრებთა ხასიათი და ზნე-ჩვეულებები).

ჩემი კვლევის მიზანია, ვაჩვენოთ, როგორია იაკობ გოგებაშვილის თვალთ დანახული საქართველოს ერთ-ერთი უმშვენიერესი კუთხე – გურია, მისი თავისებურება და კოლორიტი, მისი ფუნქცია საქართველოს კულტურულ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში.

კვლევის მთავარი წყაროა იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელო „ბუნების კარი“, ასევე, დიმიტრი ყიფიანის მემუარები, ქველი ჩხატარაიშვილის ნაშრომი „გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან“, თამარ პაპავას წიგნი „დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში“. კვლევისას გამოყენებულია ბიოგრაფიული და ისტორიულ-კულტურული მეთოდები.

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, გურია მე-19 საუკუნეში იყო „ქუთაისის გუბერნიის ერთი მცირე – ოზურგეთის მაზრა“ 100 000 მცხოვრებით. გურულები მეტწილად სოფლად ცხოვრობდნენ. ისინი მიწათმოქმედები იყვნენ, მესაქონლეობას არ მისდევდნენ საძოვრების არარსებობის გამო. მათი მთავარი საზრდო იყო ღომი და სიმინდი. პურს მხოლოდ მცირე რაოდენობით თესავდნენ რიონის მხარეს.

იაკობ გოგებაშვილი მოგვითხრობს გურიაში ვაზის გაშენების თავისებურებაზე. აქ ვაზი მაღალ ხეებზე, მეტწილად თხმელაზე (მურყანზე) იყო გაბმული. მიუხედავად იმისა, რომ ის ბუნებრივად იყო მიშვებული, ზოგიერთ ადგილას შესანიშნავ ღვინოს აყენებდნენ.

იაკობ გოგებაშვილი, ასევე, გვაცნობს გურულების საცხოვრის, ჩაცმულობას, ცხოვრების წესს, ხასიათის თვისებებს, მათს განსაკუთრებულ მისწრაფებას განათლებისადმი.

„ბუნების კარში“ გურია და გურულები საინტერესოდ და ემოციურად არიან აღწერილნი. აქ მოყვანილი ფაქტები ზუსტი და უტყუარია. მათ ახლა ისტორიული წყაროს მნიშვნელობა აქვთ. „ბუნების კარი“ არის სახელმძღვანელო, რომელმაც მომავალ თაობათა განათლებასა და ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბებაში უდიდესი როლი ითამაშა.

საკვანძო სიტყვები: იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარი“, გურიის აღწერა.

ABSTRACT

The contribution of the Georgian educator, public figure, and writer Iakob Gogebashvili (1840–1912) to the Georgian nation is invaluable. He played a pivotal role in the education and development of multiple generations. Gogebashvili's textbooks were used extensively in Georgian schools for many years, among which *The Door of Nature* (1868) is particularly notable.

Gogebashvili placed great importance on the study of Georgia's history and geography. In *The Door of Nature*, the regions of Georgia are described individually, covering their borders, relief, water systems, important cities and villages, churches and monasteries, educational institutions, as well as the character and customs of the local population.

The aim of this study is to illustrate how Gogebashvili perceived one of Georgia's most beautiful regions, Guria, highlighting its distinctive features, local color, and its role in Georgia's cultural and economic life. The main sources for this research are Gogebashvili's textbook *The Door of Nature*, Dimitri Kipiani's memoirs, Kveli Chkhatarai's work *The Annexation of the Principality of Guria to Russia*, and Tamar Papava's book *Great Figures in Small Frames*. The study employs biographical and historical-cultural methodologies.

According to Gogebashvili, in the 19th century Guria was „a small district of the Kutaisi Governorate-Ozurgeti Mazra“-with a population of about 100,000. Gurians

mostly lived in rural areas, practicing agriculture; pastoralism was limited due to the lack of pastures. Their main food consisted of corn and maize, while bread was grown only in small quantities along the Rioni River.

Gogebashvili also describes the unique features of viticulture in Guria, where vines were typically grown on tall trees, mostly on mulberry trees (murkhani). Although largely left to grow naturally, in some areas excellent wine was produced.

Additionally, Gogebashvili provides detailed descriptions of the Gurians' dwellings, clothing, lifestyle, character traits, and particular dedication to education. In *The Door of Nature*, Guria and its people are portrayed vividly and emotionally, with facts presented accurately and reliably. Today, these descriptions serve as important historical sources. *The Door of Nature* is a national textbook that played a crucial role in shaping the education and national consciousness of future generations.

Keywords: Iakob Gogebashvili's „Nature's Gate“, a description of Guria.

შესავალი

შეუფასებელია ქართველი პედაგოგის, მოღვაწისა და მწერლის, იაკობ გოგებაშვილის (1840-1912) ღვაწლი ქართველი ერის წინაშე. მან უდიდესი წვლილი შეიტანა მრავალი თაობის განათლებისა და განვითარების საქმეში. იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოები დიდხანს გამოიყენებოდა ქართულ სასკოლო განათლებაში. ერთ-ერთი მათგანია „ბუნების კარი“. ის პირველად 1868 წელს გამოიცა და მისივე „ქართული ანბანის“ („დედაენის“) გაგრძელებაა. „ბუნების კარი“ შედგება რამდენიმე განყოფილებისაგან (თავისაგან). ესენია: ბუნებისმეტყველება, ლიტერატურა, საქართველოს გეოგრაფია-ეთნოგრაფია, საქართველოს ისტორია, კაცობრიობა.

იაკობ გოგებაშვილს საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიის ცოდნა მნიშვნელოვნად მიაჩნდა, რადგან „სამშობლოს შესწავლა საძირკველია მისი სიყვარულისა, ნამდვილი მამულიშვილობისა. ხოლო ქართველობა იმ გვარ პირობებში არის ახლა ჩაყენებული, რომ სახალხო სკოლის მოსწავლენი უვიცნი დარჩებიან სამშობლოს გეოგრაფიისა და ისტორიისა, თუ მათ ეს ცოდნა არ მივაწოდეთ იმ სახელმძღვანელოებში, რომელნიც დანიშნულნი არიან მესამე და მეოთხე წლისათვის“ (გოგებაშვილი 2018: 7). „ბუნების კარში“ საქართველოს კუთხეები „კერძოობით“, სათითაოდ არის აღწერილი (საზღვრები, რელიეფი, წყლები, მნიშვნელოვანი ქალაქები და სოფლები, ეკლესია-მონასტრები, სასწავლებლები, მცხოვრებთა ხასიათი და ზნე-ჩვეულებები).

მეთოდები

ჩემი კვლევის მიზანია, ვაჩვენო, როგორია იაკობ გოგებაშვილის თვალთ დანახული საქართველოს ერთ-ერთი უმშვენიერესი კუთხე გურია, მისი თავისებურება და კოლორიტი, მისი ფუნქცია საქართველოს კულტურულ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში.

კვლევის მთავარი წყაროა იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელო „ბუნების კარი“, ასევე, დიმიტრი ყიფიანის მემუარები, ქველი ჩხატარაიშვილის ნაშრომი „გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან“, თამარ პაპავას წიგნი „დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში“.

კვლევისას გამოყენებულია ბიოგრაფიული და ისტორიულ-კულტურული მეთოდები.

მსჯელობა

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, გურია მე-19 საუკუნეში იყო „ქუთაისის გუბერნიის ერთი მცირე – ოზურგეთის მაზრა“ 100 000 მცხოვრებით (გოგებაშვილი 2018: 413).

გურიის სამთავრო, რომელიც მე-15 საუკუნის 60-იან წლებში, საქართველოს დეცენტრალიზაციის დროს ჩამოყალიბდა, 1811 წელს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შევიდა, ხოლო 1829 წელს გაუქმდა. „რუსეთ-თურქეთის 1828-1829 წლების ომის შემდეგ გურიის სამთავროს მოსახლეობამ დამოუკიდებლობისა და ავტონომიის ძიებაზე ხელი აიღო და რუსეთის იმპერიის ცხოვრების დინებას მიჰყვა. თავადაზნაურობა რუსეთის მეფის სამსახურში ჩადგა და, რაკი დარწმუნდა, რომ ცარიზმი მისი სოციალურ-კლასობრივი ინტერესების დამცველი იყო, სამხედრო და სამოქალაქო სამსახურში დაწინურებისთვის თავს არ ზოგავდა. სამღვდელოებაც რუსეთის მეფის ერთგულ მსახურად იქცა. რაც შეეხება გლეხობას, მას ერთი საფრთხე მოეხსნა – გარეშე მტრისგან ოჯახის აოხრება და ტყვედ ყიდვა თითქმის აღარ ემუქრებოდა, სამაგიეროდ, ბატონყმობის უღელი დაუმძიმდა“ (ჩხატარაიშვილი 1985:105).

სამთავროს მემკვიდრეს, დავით გურიელს, ყოველგვარი უფლება ჩამოერთვა. რუსეთში კადეტთა კორპუსის დასრულების შემდეგ იგი კავკასიის მთის დასაპყრობად გაუშვეს და შამილთან ბრძოლაში, ახულგოსთან, დაიღუპა. „ეს მოხდა 20 აგვისტოს, 1939 წელს, როდესაც დავითი 24 წლისა ძლიერ იყო... და სოფიო დედოფლის მემკვიდრე, გურიისა და დავით მაჭუტაძის იმედი კავკასიის დაპყრობას შეეწირა...“ (პაპავა 1990: 377).

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, გურიას აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა იმერეთი, დასავლეთით – შავი ზღვა, სამხრეთით – პატარა მდინარე ჩოლოქი და აჭარა-გურიის მაღალი მთა, ხოლო ჩრდილოეთით – მდინარე რიონი, რომელიც მას სამეგრელოსგან ყოფდა. „წინათ, მეთვრამეტე საუკუნეში, გურიას ეჭირა დიდი ადგილი, ბევრად მეტი ახლანდელზედ“ (გოგებაშვილი 2018: 413).

გურია მთაგორიანი და წყალუბვი მხარეა. აქ ყველაზე დიდი მდინარეა სუფსა, რომელიც შავ ზღვას ერთვის. იგი სანაოსნოდ გამოიყენება. სუფსაში ნაგები ზღვიდან 20-23 ვერსზე შედიან.

იაკობ გოგებაშვილის შეფასებით, გურიის ბუნების უდიდესი ნაკლი არის მეტად ნოტიო ჰავა, განსაკუთრებით რიონის, სუფსისა და სხვა წყლების სიახლოვეს. ხშირი და უდროო წვიმები, ხანდახან გვალვაც, აზიანებს მოსავალს. მიუხედავად წყალუბვობისა, გურიაში ყანების მორწყვა ძნელდება მთაგორიანობისა და მდინარეების ღრმა კალაპოტის გამო.

აღმოსავლეთის ქარი, რომელიც იმერეთში მოსავალს აფუჭებს, გურიაში მხოლოდ რიონის მხარეს გვხვდება.

ნოტიო ჰავის გამო აქ გავრცელებულია დაავადებები: ციებ-ცხელება (მაღარია) და მუცელა (ტიფი). „დაბალსა, ჭალიანსა და ჭაობიანს ადგილებში ზაფხულში იშვიათი სახლობა იქნება, რომ ციებცხელება არ ეწვიოს. მუცელა ხომ კიდევ უფრო მუსრს ავლებს ხალხს“ (გოგებაშვილი 2018: 414). იაკობ გოგებაშვილის თქმით, მუცელა დასავლეთ საქართველოს სენია. მისი ნამდვილის მიზეზის დასახელება ძნელია. „დასავლეთს საქართველოში ერთს განსაკუთრებით ავადმყოფობას დაუბუდნია, რომელიც იშვიათია საქართველოში. ჩვენ ვამბობთ კუჭის ავადმყოფობაზედ, მუცელაზედ, რომელიც დიდ ზარალს სჩადის... ეს ავადმყოფობა უფრო ჰავის თვისებაზედ, სინესტეზედ უნდა იყოს დამოკიდებული. ამას გარდა, ამ სენს უეჭველად აძლიერებს ბევრის მკუხე ხილის ჭამა, რომელიც აქ დიდძალი მოდის და რომლის უდროოდ ბევრი ჭამა უყვართ იმერთა“ (გოგებაშვილი 2018: 400).

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, გურულები მეტწილად სოფლად ცხოვრობენ. ისინი მიწათმოქმედები არიან, საძოვრების არარსებობის გამო მესაქონლეობას არ მისდევენ. მათი მთავარი საზრდო არის ღომი და სიმინდი. პურს მხოლოდ მცირე რაოდენობით თესავენ რიონის მხარეს. ღომმა და სიმინდმა დიდი მოსავალი იცის, „ერთსა და იმავე მიწას სამ წილად მეტი ღომი მოჰყავს პურზედ და ხუთ წილად მეტი სიმინდი. რასაკვირველია, სიმინდსა და ღომს პურის ნოყიერება არა აქვს. იმედია, რომ ცოტ-ცოტად გურულები შეეჩვევიან პურის მოყვანასა და ხმარებას“ (გოგებაშვილი 2018: 414). მათ, ასევე, მცირე რაოდენობით მოჰყავთ ბრინჯი და ბამბა. გურიაში გუთანს არ იყენებენ, რადგან ვაკე ადგილი იშვიათია, მიწა ხეებითა და ბუჩქებით არის დაფარული. შესაბამისად, გურული ბარავს, თოხნის ბუჩქებს შორის და იქ თესავს ჭირნახულს.

გურიაში ღომისა და სიმინდის მოყვანის ტრადიციის შესახებ აღნიშნულია დიდი ქართველი მოღვაწის, დიმიტრი ყიფიანის მემუარებშიც (დაიწერა 1884-1885 წლებში). ის 1841 წლის გურიის აჯანყების ერთ-ერთ მიზეზად რუსეთის ხელისუფლების მიერ გურულებისათვის კარტოფილის მოყვანის მკაცრ მოთხოვნას ასახელებს: „ამას მიემატა კიდევ სასტიკი მოთხოვნა კარტოფილის მოყვანისა. რა სალაპარაკოა – მშვენიერი რამ არის! მაგრამ გურულები ღომსა და სიმინდს არიან შეჩვეულნი; ერთიც და მეორეც საკმარისი ჰქონდათ; მოუსავლობისა თავის დღე არა იცოდნენ რა. მაშ, რად უნდოდათ კარტოფილი?“ (ყიფიანი 1930: 25).

იაკობ გოგებაშვილი მოგვითხრობს გურიაში ვაზის გაშენების თავისებურებაზე. აქ ვენახი მაღალ ხეებზე, მეტწილად თხმელაზე (მურყანზე) არის გაშენებული. თხმელა მაღალი ხეა და ბევრი ტოტი აქვს, შესაბამისად, ვაზი ბევრ რქას იკეთებს და უხვ მოსავალს იძლევა. თხმელის ხე მავნებელიც არის, რადგან მაღარიას უწყობს ხელს. მიუხედავად იმისა, რომ ვაზი ბუნებრივად არის მიშვებული, „ზოგიერთს ადგილებში ჩინებული ღვინო დგება“. სამწუხაროდ, ვაზის დაავადებამ გურულები ძალიან დააზარალა, სრულიად გაანადგურა საუკეთესო ჯიშის ვაზი ჩხავერი. გურულებმა დაიწყეს ადგილობრივი ჯიშების ამერიკული ვაზის ძირებზე დამცნობა და ვენახის მოშენება. გავრცელებული სნეულების გამო

დაზარალებულნი მებაზრეშუმეებიც. „ღვინო და აზრეშუმი იყო უმთავრესი სახსარი გამორჩენისა, ყველაფერზედ უფრო აქედგან ჰქონდა სოფლის მცხოვრებს შემოსავალი“ (გოგებაშვილი 2018: 415).

იაკობ გოგებაშვილი აღწერს გურულების საცხოვრისს. გურული იშენებს ფიცრის სახლს, ანუ ოდას, რომელსაც ხურავს კრამიტით ან ყავრით (თხელი და ვიწრო ფიცარი), ხოლო სახლს ითბობს ბუხრით ან კერით. რაც შეეხება სამოსს, გურული იცვამს ჩოხას და თავზე იხურავს ყაბალახს. ჩოხის მაგივრად ასევე იყენებენ მოკლე გადასაცმელს – ჭონიას, რომელიც უფრო გურიის სამხრეთ ნაწილში, ოსმალეთის მოსაზღვრე სოფლებში არის გავრცელებული.

„ბუნების კარში“ გურულები საინტერესოდ არიან დახასიათებულნი: „გურული კაცი მეტად ჩქარია ლაპარაკში, მოძრობაში, საქმეში. უყვარს პირდაპირობა და სძულს პირმოთნეობა, სწრაფად მოსდის გული, მაგრამ ჩქარავე მშვიდდება. სიმარჯვე და გულადობა გურულისა ნაქებია. გურულები ნიჭიერნი, მარდნი და მარჯვენი არიან ყველაფერში და განათლებასაც ძლიერ მისდევენ ბოლოს წლებში“ (გოგებაშვილი 2018: 415). გურიის თითქმის ყველა სოფელში დაარსებულია სკოლა. ესენია ერთკლასიანი სამრევლო სკოლები, ორკლასიანი სადირექციო სკოლები და გიმნაზიები ვაჟებისა და ქალებისათვის; გახსნილია სამკითხველოები.

დიმიტრი ყიფიანიც აღნიშნავს გურულების ფიცხ და თავმოყვარე ხასიათს. იგი თავის მემუარებში, გურიის 1841 წლის აჯანყების მიზეზების მიმოხილვისას, ერთ-ერთ გარემოებად სწორედ ამ თვისებებს ასახელებს: „ეს იყო უაღრესად მოთაკილე და წყენის ფიცხად ამყოლი ხასიათი გურულებისა“ (ყიფიანი 1930: 25).

იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემით, გურიაში ორი ქალაქია: ოზურგეთი და ფოთი. ოზურგეთში 7000 ადამიანი ცხოვრობს. აქ არის ორი სავაჭო სასწავლებელი: საერო და სასულიერო და ერთი საქალაქო სკოლა. ფოთი ოზურგეთზე დიდია, ის შავი ზღვის პირას, რიონის შესართავთან მდებარეობს. მას აღმოსავლეთით ესაზღვრება პალიასტომის ტბა. ფოთში გაკეთდა ნავსადგური, რომელიც „ძლიერ ეხმარება ამ ქალაქის ვაჭრობასა და აყვავებას“ (გოგებაშვილი 2018: 416). აქ რამდენიმე საშუალო სასწავლებელი არსებობს: გიმნაზია ვაჟებისა და ქალებისათვის, სამოქალაქო ექვსკლასიანი სასწავლებელი და საზღვაო სასწავლებელი. რკინიგზის გამო ფოთმა და ოზურგეთმა სატრანზიტო მნიშვნელობა შეიძინა. შემოდის უცხოური საქონელი, ასევე, აქედან გადის ქართული ნაწარმი ევროპასა და რუსეთში.

იაკობ გოგებაშვილი ასახელებს გურიის მნიშვნელოვან სოფლებს. ესენია: ბახვი, შემოქმედი, ლანჩხუთი, ხიდისთავი, აკეთი. ბახვში არის ორკლასიანი სასწავლებელი, რომელიც ამ სოფლის შვილმა, „საქართველოს ეკლესიის მნათობმა“, იმერეთის ეპისკოპოსმა გაბრიელმა¹ დააარსა. ხოლო სოფელი შემოქმედი განთქმულია თავისი უმშვენიერესი მდებარეობით.

¹ ეპისკოპოსი გაბრიელი, ერისკაცობაში გერასიმე ქიქოძე (1825-1896) – ქართველი სასულიერო მოღვაწე, მეცნიერი და პედაგოგი, იმერეთის ეპისკოპოსი 1860-1896 წლებში. გაბრიელ ეპისკოპოსმა მთელი თავისი პირადი ქონება უანდერძა ღარიბებს, ქვრივ-ობლებსა და სასწავლებლებს. ანდერძში ვკითხულობთ: „ქუთაისის სააზნაურო საადგილმამულო ბანკში დაცულს 12 200 მანეთს გირავნობითი ფურცლებით ვუტოვებ და ვუანდერძებ სამუდამოდ ბახვის შკოლას“.

გურიაში არის ორი შესანიშნავი მონასტერი: შემოქმედისა და ჯუმათის. წინათ ეს მონასტრები სავსე იყო ბერებითა და სიმდიდრით. ახლა მხოლოდ რამდენიმე ბერი შემორჩა, მონასტრებიც გადარიბდა. შემოქმედის მონასტერი განთქმულია ძველი წიგნსაცავით. აქ ინახება უძველესი ხელნაწერები.

დასკვნა

იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარში“ გურიის ბუნება და გურულები საინტერესოდ და ემოციურად არიან აღწერილნი. აქ მოყვანილი ფაქტები ზუსტი და უტყუარია. მათ ახლა ისტორიული წყაროს მნიშვნელობა აქვს. „ბუნების კარი“ არის ეროვნული სახელმძღვანელო, რომელმაც მომავალ თაობათა განათლებასა და ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბებაში უდიდესი როლი ითამაშა.

გამოყენებული ლიტერატურა

გოგებაშვილი 2018 – ი. გოგებაშვილი, ბუნების კარი, მოთხრობები. თბილისი, 2018.

პაპავა 1990 – თ. პაპავა, დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში. თბილისი, 1990.

ყიფიანი 1930 – დ. ყიფიანი, მემუარები. თბილისი, 1930.

ჩხატარაიშვილი 1985 – ქ. ჩხატარაიშვილი, გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან. თბილისი, 1985.